

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 327.5:001.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.1>

ФАКТОР СИЛИ В СТАНОВЛЕННІ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО СВІТОПОРЯДКУ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИКИ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено розгляд фактору сили у становленні нового ненасильницького порядку кризь призму синергетики. Розглянуто причини деформації людської природи у контексті деструктивних ціннісних орієнтирів. Проаналізовано небезпеку зведення людських світоглядних орієнтирів до рамок інструментального розуму кризь його вузькі прагматично-егоцентричні межі. Обґрунтовано небезпеку застосування засобів інструментального розуму як основних принципів конструювання «картини світу» сучасного масового суспільства. Досліджено фактор сили як основний із фундаментальних принципів конструювання сучасних міжнародних відносин і вказано на негативні вияви трактування міжнародної взаємодії кризь призму цього принципу. Обґрунтовано недостатню повноту трактування принципу сили з точки зору її антропологічної природи, яка полягає у її агресивності як одного з ключових предикатів людини. Означено дуальну природу людської екзистенції, що полягає в її постійному перебуванні між крайніми категоріальними парами: «добро-зло», «друг-ворог», «свій-чужий», «нетерпимість-толерантність».

На основі наведеної дихотомічності проаналізовано а ргіогі закладену у них конфліктність, яка лежить в основі утвердження принципу сили як єдиного способу виходу з ситуації дихотомічності. Досліджено технологічну природу деструктивних процесів у суспільстві, що є наслідком застосування технологій конструювання ірраціональних світоглядних орієнтирів, які не відображають адекватну політичну «картину світу» й домінуючий у ній тип соціальної раціональності.

Проаналізовано дію деструктивних технологій побудови соціальної реальності кризь призму російського суспільства й військових злочинів росії в Україні протягом повномасштабного вторгнення.

Розширено визначення поняття «сили» у контексті виходу його трактування виключно як антропологічного вияву. Обґрунтовано необхідність поділу дефініції поняття сили на «м'яку» та «жорстку», ставлячи в основу цього розділення синергетичний вияв сили.

Ключові слова: фактор сили, міжнародні відносини, «м'яка» сила, «жорстка» сила, синергетика, світовий порядок, демократія, громадянське суспільство, політичний режим.

Сьогодні людство зіткнулося з найзагрозливішими наслідками антропологічної кризи, коли під питанням стоїть саме існування людини. Трагічні події, пов'язані з віроломним посяганням на існуючий світовий порядок з боку тоталітарно-імперських сил росії, які набули характеру духовно-психічної епідемії, засвідчили, що головним симптомом факту антропологічної катастрофи є підрив родової духовно-тілесної цілісності людини, втрата її атрибутивних андрогенних якостей.

Результатом деформації людської природи є все більша девальвація смислопошукової, смислозахисної інтенції сучасної людини. Це неминуче призвело до заміщення людської мудрості інструментальним розумом з його прагматично-егоцентричними інтересами, орієнтацією на прості, але енергозатратні ентропійні силові дії та вчинки. На рівні

масової свідомості це знайшло своє відображення в агресивному етноцентризмі, соціальному інфантилізмі, ескапізмі, нарцисизмі, капсулізації свідомості у віртуальних світах, втечі від свободи в задалегідь сформовані владними структурами ідеологічні ніші, у простір постправди та постреальності.

За таких умов все більшої актуальності набуває необхідність осмислення ролі фактору сили у формуванні нового світового порядку. Зауважимо, що з подачі представників політичного реалізму та неореалізму (Г. Моргентау, К. Волтц) сьогодні сила розглядається як один із визначальних чинників у системі міжнародних відносин. Однак, на нашу думку, основний недолік такого підходу полягає у суто антропоцентричній інтерпретації сили та пов'язаної з нею агресивності людини як атрибутивної і нездоланної властивості її природи, визначального рушія людського активізму та творчості. Як наслідок, саме з цієї позиції політики і політтехнологи фактично виправдовують не завжди раціональний внутрішній та зовнішній світопорядок із посиленням на поширену тезу про незмінність людської природи, особливо її тьшових ірраціональних рис. Тож зрозуміло чому новітні гуманітарні технології переважно сфокусовані на пошуку лише паліативних обмежувальних методів, засобів щодо застосування сили в міжнародних відносинах. У контексті цієї стратегії силу кваліфікують як «негентропійна», «м'яка», «структурована» тощо. Проте, на нашу думку, такий підхід був відносно виправданим в період міжвоєнного безпечного затишшя, пов'язаного з компенсаційним викидом накопиченої популяційної агресивності людства, зокрема між двома світовими війнами.

Обґрунтовуючи об'єктивну зумовленість фактору сили в міжнародних відносинах дослідники передусім посилаються на родову амбівалентність людської природи – на агресивність людини не просто як її родову рису, а й як на важливий чинник її пасіонарності, творчої активності. З цієї світоглядної позиції конфліктність, агресивна опозиційність, нетерпимість та ворожість кваліфікуються як нездоланні атрибутивні риси людської природи, так само як й толерантність, емпатія, солідарність і взаємодопомога. Тобто, інстинкти боротьби та силового впливу подаються як органічно-притаманні, інваріантні ознаки дуальної людської природи, як прагнення людини до самозбереження.

Однак найдраматичнішим в цьому контексті є те, що дихотомічне протиставлення «свій-чужий», «друг-ворог» на сучасному етапі соціально-історичного розвитку кваліфікується як неодмінний компонент, умова формування та збереження ідентичності тих чи інших спільнот. Тобто, ідентичність з такої позиції обов'язково має бути скріплена образом зовнішнього ворога. Причому не має значення якого – реального чи уявного. Саме з такою онтологічно заданою людській природі агресивно-конфліктною інтенцією пов'язується драматична умова збереження національної ідентичності – обов'язкова наявність або штучна гальванізація її в тій чи іншій спільноті, у тім числі й для забезпечення оптимальної міри конфліктності з оточуючим геополітичним середовищем. Тож, згідно з цією логікою, кожній спільноті, якщо вона хоче вижити, за будь-яких обставин відповідно до геополітичних реалій необхідно самостійно та максимально конкретно визначити матрицю та атрибути ворогів і друзів. Однак, на нашу думку, така ціннісно-оціночна інтенція є, по суті, імпліцитно-прихованим пусковим механізмом різного роду конфліктів: міжетнічних, міжрелігійних та міжцивілізаційних.

Як резонно зауважує у цьому контексті відомий американський дослідник С. Кін, розвиваючи положення статуту ЮНЕСКО, що війни починаються саме в головах людей [18, с. 5], констатує: «спочатку ми створюємо образ ворога. Образ передує зброї. Ми вбиваємо інших подумки, а потім ми використовуємо палицю та балістичні ракети, щоб убити їх фізично. Пропаганда випереджає технологію». Науковець доходить невтішного висновку

щодо проблематичності суто раціональних аргументів для зменшення ризику виникнення війн, тобто лише засобом пошуку раціонально-виваженого балансу сил у відносинах міжнародних акторів. По суті, як стверджує С. Кін, причина війн криється не в раціоналізмі та технологіях, а в озлоблені наших сердець [20, с. 10].

Особливо небезпечним є становище, коли образ ворога є єдиним способом консолідації кризової ідентичності, відвернення загрози її остаточного розпаду. Сьогодні це характерно для росії, де відчайдушні намагання сформувати із десятків націй і народностей абсолютно штучну квазіідентичність – «росіян», виявились нездоланною мрією. З цієї воістину вбивчої позиції архетипи ворога в патологічній девіантній ідентичності, найбільш вражаючим виявом якої є російська, набувають неймовірно фантастично повторних іпостасей, зокрема фашизму та нацизму. І що найбільш трагічно, в стані інволюції, розпаду, як це засвідчила О. Донченко, агресивність виявляється в найбільш потворній, нелюдській формі – у так званих дистресових архетипах. «Дистресові архетипи – це своєрідний патерн, який відображає історично набутий даним соціумом конфлікт, котрий лише за умов його усвідомлення перестає бути небезпечним, руйнівним і стає початком позитивних соціальних зрушень», – зауважує О. Донченко [7, с. 83]. Саме дія таких дистресових архетипів на соціальну психіку росіян, яка набрала характеру психопатологічної астральної епідемії в усій своїй симптоматиці, особливо виявилась у віроломній агресії росії проти України. Злочини проти людяності в Бучі, Маріуполі та інших містах України ввели світову громадськість у екзистенційний шок та були однозначно оцінені як вияв абсолютного зла. Тож, як бачимо, усі спроби вийти з тотальної кризи ідентичності гальванізували регресію до найбільш архаїчних і примітивних цінностей, які співвідносяться з менш цивілізованими агресивно-налаштованими предками цієї спільноти епохи варварства, а то й дикості. Тому цілком резонно є характеристика Є. Гуцала сучасної російської ментальності як ментальності орди [4]. Причому злочини російської воєнщини далеко перевершують наругу монгольського війська над русичами під час взяття Києва у 1240 році.

Отже, на нашу думку, основним концептуальним недоліком традиційного підходу до розуміння ролі фактору сили у становленні нового світопорядку є намагання його осмислення не виходячи за межі антропоцентричної парадигми з її етноцентризмом, сциєнтизмом, редукціонізмом, ігноруванням інтегральної природи та сутності людини як космопланетарної істоти, глибинних метафізичних засад її буттєвості. Звідси й випливає ідея щодо нездоланності такої видової риси людини як генетично зумовлена агресивність. Однак, як засвідчує історія розвитку науки та соціокультурної практики, утопічні проекти комуно-більшовизму, нацизму, маоїзму стосовно трансформації людської природи на основі класичного антропоцентризму зазнали краху саме через ігнорування космопланетарних, телеологічних чинників, ізоморфності законів констант розвитку природи та морально-етичних матриць архетипів людської буттєвості.

Лише зараз, після трагічних подій ХХ–ХХІ століття, в науковому співтоваристві утверджується думка, що основний конфлікт цивілізаційного поступу – це результат невирішеного протиріччя між універсальними космічними законами та небажанням, невмінням людства узгоджувати з ними власні практичні цілі й інтереси. Власне сама антропологічна криза є результатом виходу пізнавально-практичної експансії людини (первородний гріх) за межі розумного. Наслідком цього стали екологічна та духовна кризи. За цих умов нагальною є вимога переходу від класичної антропоцентричної парадигми розвитку цивілізації до антропокосмічної, згідно з якою поняття добра та зла, свободи та відповідальності не є суто антропоцентричними. В межах програмованої системним розумом (Г. Бейтсон) універсальної еволюції вони відображають ступінь доцільності гармонії відношення одних

об'єктів до інших в напрямі пониження ентропії, хаосу, забезпечення таким чином гармонійності світопорядку.

Людина в такому космопланетарному плані розглядається як інтегрально-інформаційна система, психофрактал світу, носій та захисник його основоположних смислів. Зауважимо, що такі ідеї були вперше обґрунтовані синергетикою. Німецький фізик Г. Хакен визначає її як науку про загальні закони або принципи коеволюційного розвитку, які керують процесами співпраці, кооперації елементів будь-якої системи – від молекул і рідин до людських індивідуумів та суспільств [19]. У цьому контексті космопланетарна місія людини щодо забезпечення природного і соціального порядку має розглядатись не з позиції примату жорстких силових дій, а спираючись на принципи мінімуму ентропії – на гармонію, принцип «золотого перерізу», синергії, резонансного впливу, фрактальності, тобто на принципи найменшої дії (М. Планк).

Про ізоморфність і синергійність законів-констант зовнішнього природного світопорядку з принципами, матрицями самоорганізації цивілізаційного поступу засвідчує також квантова фізика. Зокрема, феномен ефекту Айнштайна-Подольського-Розена доводить, що ми відірвані один від одного тільки в нашій уяві, а за її межами ми органічно, не силовим засобом, включені один в одного. Засвідчено, що будь-яка інформаційна взаємодія в нашому світі має не силовий характер, а заснована на принципі синергії, рівності, злиття, співпадіння, подібності (принцип доповнюваності М. Бора, найменшої дії М. Планка, гармонії А. Айнштайна). З позиції ізоморфності зовнішнього (природного) і внутрішнього (цивілізаційного) світопорядку, якщо їхні сутності гармонійно змикаються, то це означає що в пункті такого змикання має місце рівність, взаємопідсилення цих сутностей за певними параметрами чи властивостями.

На нашу думку, саме ідеї синергетики щодо ізоморфності живого-неживого, штучно-природного, існування універсальних закономірностей еволюції природних і соціокультурних явищ дають змогу сформулювати універсальне визначення самого поняття сили. Тож силу можемо дефініювати як ступінь негентропійності людського діяння та мислення у збереженні гомеостазу, енергозбалансованості, впорядкованості, гармонійності складових світопорядку. Виходячи зі ступеня негентропійності, енергоекономності, мінімізації функціоналізмів природних і соціокультурних систем виникає можливість диференціації енергозатрат на «жорстку» та «м'яку» силу.

Отже, спираючись на принципи синергетики, можемо стверджувати, що «м'яка» сила ґрунтується на ізоморфності текстів культури та природи. Вона заснована на принципах ініціювання максимального пониження ентропії та хаотичності світовпорядкування, економії, мінімізації енергозатрат. «М'яка» сила – це раціональне поєднання негентропійних, максимально несилових, ізоморфно резонансних, топологічно точних дій. Можна констатувати, що це такий вплив на суб'єкта міжнародних відносин, який ґрунтується на переконанні, консенсусі, а не на силовому підкоренні, інтервенції. По суті, «м'яка» сила – це вміння вступати у синергію з глибинними архетипами життєсвіту противника, схилити його на свою сторону. На противагу цьому, «жорстка» сила – це експансіоністський, енергозатратний механізм впливу на противника з метою нав'язати невластиві для нього соціокультурні форми організації життєсвіту.

Як уже йшлося, у науковому співтоваристві популярною є позиція, відповідно до якої ефективно запобігати міжнародним конфліктам та виявам агресивного етноцентризму необхідно саме за допомогою «м'якої» сили. Тобто засобом культурної, часто завуальованої популяризації та просування цінностей, інститутів і способів життя зацікавлених спільнот. Однак тут треба пам'ятати, що в сучасному глобалізованому інформаційному

світі, світі постправди, культурна експансія на основі хижацьких гуманітарних технологій все частіше використовується як базовий атрибут гібридних війн з їхніми далекосяжними геополітичними цілями [10]. Рано чи пізно, зазнаючи девуалізації, прихована медіоідеологічна «м'яка» силова експансія неминуче набуває «жорсткої» форми, а то й трансформується на відверту військову агресію. Їхня сумісна ефективність залежить від ступеня пропорційності відношень між ними.

Такий спосіб прикриття агресивної силової експансії під видом «м'якої» сили дослідники називають «телекратією» [11] або «постмодерною диктатурою», яка характеризується використанням свободи слова для нав'язування смислових визначень реальної, релятивізації істини на користь сили, що диктує свої умови правди [1]. Наприклад, задекларована росією політика «м'якої» сили спрямована на просування бренду росії у свідомості світової спільноти з прихованими цілями. По суті, цинічне використання хижацьких маніпулятивних технологій на основі приховування та дезінформації виявилось елементом підготовки військової агресії.

Отже, як бачимо, в нашу постмодерну епоху, епоху постправди та постреальності, надії аналітиків-футурологів на «м'яку» силу як спосіб вирішення міжнародних конфліктів виявились дещо завищеними. За всіх намагань міжнародної спільноти сформувати культуру миру та безпеку культури «жорстка» сила надалі залишається важливим чинником міжетнічних, міжнародних відносин. Причому вона все менше співвідноситься з постіндустріальними неогуманістичним інтенціям нашої епохи.

На нашу думку, орієнтуючись на «м'яку» силу як на основоположний чинник побудови нового світопорядку, необхідно виходити з того, що її невід'ємними сутнісними ознаками є такі негентропійні елементи, як соборність, солідарність, соціетальність психіки спільнот, миротворчі архетипи національної культури, а також сформованість критичної маси носіїв демократичних інвайронментальних цінностей. Саме цим характеризується «м'яка» сила України. Адже як засвідчує її історія вона визначається базовим архетипом «Матері-землі» з його програмуючою націленістю на перманентну миролюбивість, екоцентричність, естетизм культури, синергію власної свободи та свободи сусідів, орієнтацію на об'єднуючий євроінтеграційний шлях, пошук «третьої правди» у взаєминах із сусідами на основі толерантності та солідаризму. Природно, що співвідношення між «м'якою» і «жорсткою» силою визначається не тільки родовими, етноментальними нахилами, а й геополітичними, культурно-ландшафтними контекстами. Код України характерний тим, що він формується серединністю місцезнаходження нашої країни на культурно-цивілізаційному розломі. Це неминуче породжує дихотомічний характер міжнародних відносин із сусідами, а також циклічність ритмів вибору стратегії захисту та збереження власної ідентичності.

Йдеться про те, що, опинившись в епіцентрі цивілізаційного розлому з такими його геополітичними реаліями як незахищеність та загроза знищення («грань смерті», «історичний шанс»), українська спільнота з необхідністю в реверсному плані змушена трансформувати дуальну зв'язку власних етнокультурних архетипів «плуга» та «воїна-вершника» на користь останнього. Уроки історії нас до цього зобов'язують. Як слушно зауважує М. Розумний, «чому їм не один раз вдавалося нас підкорювати – тому, що ми віддавали ворогу найцінніше – наше мислення і наше розуміння світу, і нас самих. Тепер наш ворог – росія, якій ми дали своє ім'я, свою історію, для якої ми створили культуру, за яку проливали кров наші предки» [12, с. 215]. Саме самоорганізований процес національного спротиву гальванізує свободолюбивий дух українського анархізму – воїнів Холодного Яру, Гуляйполя – який був вирішальним у перші дні стримування навали імперської росії.

Зауважимо, що індикатором розмежування між «жорсткою» і «м'якою» силовою дією є конкретна інтерпретація акторами міжнародного світопорядку поняття свободи та відповідальності. Свобода як вияв нелінійного життєсвіту, творчої спонтанності це завжди ризикований імовірнісний пошук в семантичному полі смислів. Її виразом може бути духовний порив або демонічно жорстка силова дія. Як з тривогою попереджають американські спеціалісти із NBIC-технологій Е. Брінюлфссон та Е. Макафі, «донедавна наш вид не мав здатності до самознищення, сьогодні це можливо. Особливо коли хижацькі технології потраплять до більшої кількості людей. Це означає, що хтось, хто працює у підвальній лабораторії, одного дня може використати одну з цих технологій для запуску руйнівних сил, які вплинуть на всю планету» [2, с. 191].

Поняття свободи та його кореляція з поняттям сили має різний зміст залежно від домінуючих демократичних чи, навпаки, імперсько-авторитарних традицій тих чи інших спільнот. Зокрема, через органічність авторитарної імперської влади менталітету російського народу в нього на рівні архетипу сформувалось рабське мислення – свобода для нього стала «непосильною ношею» (Ф. Достоевський). Тож населення росії добровільно віддало свою свободу владі з її «авторитетом» (символ влади), «таємницею» (постправдою), одержавши натомість від неї «чудо» як мінімальну узалежнюючу патрональну турботу. В цьому контексті свобода фактично стала обґрунтуванням формули «мета виправдовує засоби», що в межах російського соціуму призвело до угодовства, інфантилізму, ескапізму, примиренства з логікою війни та державного тероризму.

Зовсім інше розуміння відчуття свободи сформувалося в українського народу. Тотальний гніт імперського режиму, архетипове несприйняття влади як «жорсткої» сили сформував дух свободи. Як слушно наголошує А. Бурдейний, феномен спротиву українського народу, який мав вирішальне значення у перші години та дні російського навали, можна пояснити масштабністю його історичного прагнення до волі та свободи, яке завжди жило на цій землі від часів Київської Русі та Запорізької Січі до Майданів XXI століття [15, с. 8]. Отже, саме органічно-архетипне несприйняття тоталітарної влади як інваріанта тотального зла є глибинним метафізичним чинником українського національного спротиву, який з локального набув загальноцивілізаційного характеру.

Якщо розглядати інтерпретацію поняття свободи у суто науковому контексті, то тут творча спонтанність як вияв творчих сил людини здатна виявитись у двох типах вчених. Перший тип уособлює дослідника-експериментатора, діяльність якого ґрунтується на позаестетичному інструментальному розумі, коли інстинкт пізнання ставиться вище за збереження людського життя. Симптоматичним у цьому плані є естетичний захват італійсько-американського фізика Е. Фермі від успішного випробування атомної бомби: «Яка красива фізика!».

Вчений же з ноетичною позицією здатен поставити під жорсткий контроль свій пізнавальний інстинкт, засекречуючи свої ризиковані для людського буття наукові відкриття заради збереження життя на Землі, цінність якого для нього є абсолютною. Тут показовим є нещодавнє звернення групи дослідників у сфері штучного інтелекту на чолі з І. Маском із закликом призупинити на деякий час ці дослідження через небезпеки виходу таких технологій з-під контролю людини.

За таких обставин, коли еталон розуміння свободи як синергії креативності світу людини зазнає все більшої ерозії, постає питання стосовно визначення меж свободи у напрямі регламентації силових методів не тільки щодо міжлюдських стосунків, а й у сфері науково-експериментальної практики для збереження буття як такого. Як констатує китайська мудрість: «коли хаос доходить до межі, люди починають розуміти необхідність введення обмежень» [13].

Отже, через відкритість, незавершеність становлення людської природи, невичерпність закладених в ній смислів, саме від характеру інтерпретації поняття свободи як сутнісної сили людини залежить вибір шляхів її подальшого вдосконалення, тобто керованого антропогенезу в напрямі до формування ноетичного типу людини. В своєму конструктивному вимірі свобода є одночасно і метою, і інструментом керованого еволюційного поступу людства, способом утвердження смислового поля життєсвіту та ізоморфності сутнісних сил із силами природи. Всі сили космосу потенційно закладені в людині. Які з них, конструктивні чи деструктивні, будуть активізовані та утвердженні залежить від свідомого вибору людини як космопланетарної істоти. У цьому контексті маємо усі підстави стверджувати, що згадана амбівалентність природи людини, зокрема її агресивність, не фатально нездоланна, а є результатом еволюційного збою. Згідно з підходом соціосинергетики цей збій є наслідком еволюційної травми, пов'язаної з порушенням ізоморфності, симетрії креативності людини та креативності світу, руйнації трансцендентно заданої архетипової структури.

Тож наш час – це час гігантської біфуркації, тобто того критичного моменту, де сходяться регіональні та загальноцивілізаційні проблеми. Причому їхнє вирішення все більше залежить від спонтанно вольової індивідуальної дії, що, через амбівалентність природи людини, може мати катастрофічні наслідки. Особливо це стосується сфери політичних рішень та мегатехнологій. На нашу думку, пророчими виявилися передбачення В. Табачковського, що така амбівалентність людини та її ставлення до світу особливо унаочнюється за умов глобалізації, коли невірноваженість одного індивіда може поставити під загрозу долю цілого людства або всього живого на планеті. Водночас, маємо усвідомлювати, що вихід із тих кризових ситуацій, які спричиненні суперечливістю людської природи, можливий не засобом «відмови від останньої, а шляхом її радикальної переорієнтації, засобом зміни форм діяльності щодо освоєння природи, згідно з принципами синергетики та іншими новітніми можливостями, здобутками людства» [14, с. 328]. За цієї ситуації шлях виходу на конструктивний вектор (атрактор) еволюційного процесу, на тренд руху людини за межі своєї видової обмеженості, на нашу думку, відкриває утверджувана соціосинергетикою ідея керованої еволюції, доповнення самоорганізації свідомою організацією.

Саме завдяки трансформації людини із пасивного спостерігача еволюції на її активного співучасника, програміста виникає можливість спонтанного руху за межі жорсткої детермінації антропогенезу з її генетично успадкованими програмами, до керованого виходу на сценарій майбутнього, які передбачають вдосконалення як власної, так і навколишньої природи, формування нової психокультури людства XXI століття як культури збереження. Синергетичний аналіз онтологічних принципів світопорядку засвідчує, що системна цілісність і практична ефективність теоретичної моделі формування нового світопорядку має бути заснована на ідеї керованого взаємозв'язку креативності людини з креативністю природи, ізоморфності законів універсальних кодів еволюції космосу з матрицями, текстами культури.

Усе це дає підстави констатувати, що забезпечення балансу між ентропійними і негентропійними складовими світопорядку як основоположної засади формування стратегії збереження ґрунтується на двох взаємозв'язаних механізмах: 1) самоорганізаційних процесах біосферного та ноосферного розвитку в напрямках зменшення агресивного активізму людини, становлення на цій основі нового виду людини – «людини безпечної»; 2) доповнення самоорганізаційних процесів антропогенезу свідомо організаційними. Це передбачає залучення механізмів керованої еволюції на основі новітніх гуманітарних технологій коригування та управління біологічною і соціокультурною еволюцією, включення

людини у нові ненасильницькі види діяльності для формування неагресивного ноетичного типу людини, яка б відповідала вимогам постіндустріальної, інформаційної епохи.

На нашу думку, свідченням переходу від стихійного до керованого видоутворення є розвиток технауки в напрямі продукування інтелектуально-інформаційних технологій, в основі яких лежить потреба віртуалізації, планетаризації людської психіки. Вона, фактично, програмується майбутніми процесами формування нового екосистемного виду, який прийде на зміну сучасному, надто агресивному. Цей вид стане носієм зовсім іншої, ненасильницької культури.

Для забезпечення негентропійного вектору розвитку цивілізації необхідно враховувати стабілізуючу роль спонтанної самоорганізації та ноосферного розвитку. З позиції глибинної екології біосфера як живий організм здійснює конструктивний антропогенез у формі самоорганізаційних впливів на еволюцію людини, відображаючи не тільки гармонійну, а й конфліктну стадію взаємодії людини та природи. Резонансно відповідаючи на зростання агресивності технологічного впливу на довкілля біосфера реагує амбівалентно. З одного боку, засобом задіяння механізму вибракування найагресивнішої експансіоністської частини людства (механізми природних катастроф, пандемій). З іншого – гальванізуючи появу в людській популяції феномену «людини безпечної», соборної, яка покликана витіснити новоевропейську людину з її технократично-інструментальним, агресивним, двозначним мисленням.

Однак в умовах прискорення соціального часу, катастрофічного збільшення в людській популяції девіантних форм поведінки надія, що самоорганізаційні процеси біосфери самі собою оздоровлять духовний стан суспільства може не збутись. Тому самоорганізація на основі природного відбору з необхідністю має бути доповнена керованою еволюцією, звичайно, з врахуванням законів розвитку біосфери. Ба більше, як це було науково продемонстровано в дослідженнях резонансних процесів в системі «людина-біосфера» американського вченого Г. Бейтсона, у разі подальшої неконтрольованої агресивності та силового тиску на еко- та соціальні системи можуть бути задіяні механізми вилучення біосферою людського виду з екологічної сфери та заміни його з часом новим, менш агресивним видом (принцип Ле Шатальє-Брауна) [17].

Крім того, основоположною регулятивною засадою організації управління еволюційними процесами в природі та розвитку людської популяції є принцип коеволюції. Він є органічною методологічною засадою в побудові стратегії ненасильницького світопорядку, виходячи із синергетичної моделі Г. Хакена. Саме коеволюція визначає параметри світопорядку, ініціюючи загальне співробітництво, співучасть, солідарність в об'єднанні зусиль в конструюванні не тільки зовнішнього світу, світу культури, а й синхронно власного життєсвіту, власної психокультури. Цей принцип обґрунтовує ідею «м'якої» детермінації соціальних процесів, утверджуючи принцип «золотої пропорції» між свободою та відповідальністю за умови досягнення порозуміння та балансу сил у міжнародних відносинах.

Йдеться про те, що внаслідок нелінійності взаємодії між «жорсткою» та «м'якою» силою у становленні світового порядку виникає проблема пошуку механізму забезпечення оптимального балансу, взаємодоповнюваності між ними. З позиції теорії гармонії систем методологічною засадою побудови такого механізму є принцип «золотого перерізу», згідно з яким співвідношення між хаосом та порядком в космогенезі завжди визначається на користь останнього. Тобто, конструктивні «м'які» сили в природі завжди переважають руйнівні. На основі закодованого в «золотому перерізі» принципу комплементарності, синергії, взаємодоповнюваності, резонансного ізоморфізму природи і людини виникає

можливість конструктивної інтеграції «жорсткої» та «м'якої» сили, а також їхніх адептів, як дихотомії її форм в цілісний багатозначний неконфронтаційний комплекс.

Зауважимо, що як універсальний код світопорядку «золотий переріз» є онтологічно заданою мірою та способом екологічної, морально-етичної стабільності не тільки у природничих, а й у соціокультурних системах. Це блискуче математично довів американський математик та філософ В. Лефевр. Згідно з його обрахунками, саме в «золотій пропорції» втілені об'єктивні еталони та критерії утвердження морально-етичних абсолютів онтологічної єдності істини, добра, краси, а також «зняті» дихотомії людського світовідношення [16, с. 121–122]. Будуючи відносини між дихотомічно орієнтованими спільнотами, політичними програмами на основі «золотої пропорції» ми заздалегідь забезпечуємо їхні гармонійні енергорезонансні взаємовідносини і таким чином створюємо органічно збалансовану систему рівнодійних сил.

Тож, згідно з антропним принципом, який виявляє укоріненість, впорядкованість життєсвіту людини у глибинних вимірах, константах природи, саме «золотий переріз» є космічним кодом всесвітньої гармонії, інструментом досягнення балансу між ентропією та негентропією, добром та злом, раціональним та ірраціональним. Будучи основним регулятивним інструментом керованого антропогенезу «золотий переріз» встановлює пропорції асиметричних відносин між ентропією та негентропією, злом і добром на користь останнього.

Водночас маємо зауважити, що знання обмежень негентропійного підходу щодо осмислення та побудови світопорядку – це конструктивне знання. Воно дає змогу під час побудови оптимальної моделі міжнародних відносин перенести акцент з традиційного питання «Що робити?» на користь безпекового – «Чого не робити?» Такий підхід, фактично, формулює метод апіорного визначення спектрів і критеріїв заборон, подолання глухих кутів та неоптимальних сценаріїв розвитку міжнародних відносин. Зокрема, він стосується визначення меж конструювання зброї масового знищення та розвитку ризикованих мегатехнологій. Наприклад, згідно з антропними табу, в космосі не може бути ініційована енергія більше 10×20 ерг, тобто енергія Великого Вибуху, яка породила наш Всесвіт. Це ті обмежувальні буттєві константи, непорушність дотримання яких є абсолютним за всіх часів і обставин. Вони є базовими оберегами онтологічно заданої системи зовнішнього управління еволюційними процесами.

Проте, на жаль, сучасна технологічна цивілізація цілком будується на факторі сили, не тільки у міжнародних відносинах, а й у розвитку технауки, зокрема в плані відтворення мегатехнологій, на кшталт Великого адронного колайдера, які можуть збудити тектонічні сили катастрофічного космопланетарного характеру. Саме в цьому контексті треба пам'ятати, що, як засвідчують історико-компаративістські дослідження, вижили лише ті цивілізації, життєдіяльність яких базувалась на етичних системах із «золотим правилом» моралі в основі. Мірою ж цього правила є «золотий переріз» (етика християнства, буддизму).

Отже, можемо дійти принципового висновку – для того, аби продовжити свій подальший розвиток людство мусить встигнути ліквідувати дисбаланс між зростаючим енергосиловим потенціалом та обмежувальними механізмами морально-етичної культури. Реалізація стратегії виживання – це шлях ментальної революції, яка передбачає кардинальну зміну духовної психокультури людства. Річ у тім, що подолання дихотомії буття на основі ідеї «золотої пропорції» в напрямі самоорганізаційного забезпечення балансу між хаосом та порядком (злом і добром) не означає, що добро автоматично переможе зло, як це наочно було обґрунтовано у підході С. Кримського [9]. Зло за певних історичних обставин може стати абсолютним (геноцид, етноцид, тоталітаризм, всесвітня пандемія, тощо).

Це ті етапи людської екзистенції, коли людина виходить за межі міри людяності, перестаючи бути людиною. Тож для виживання людства необхідне цілеспрямоване культивування критичної маси психотипів людей із соборним інвайронментальним, планетозберігаючим життєвим кредо, щоб вони резонансно ініціювали несильний, безпековий вектор розвитку цивілізації в цілому [6].

В цьому контексті треба наголосити, що з позиції циклічної причинності впливає положення, згідно з яким вироблення стабілізуючих світовий порядок програм залежить від врахування циклопороджуючих факторів соціодинаміки, зростання чи спаду агресивності соціальних організмів. Адже соціокультурна динаміка циклічна, оскільки заснована на зміні ритмів накопичення та анігіляції ентропійних чинників розвитку, заміщення їх життєзберігаючими, а також на циклічно-інволюційному відтворенні конструктивного досвіду минулого. Тож саме принцип циклічної причинності породження нового світопорядку, стратегія його забезпечення – це фазовий перехід від старої до нової соціальної ієрархії планетозберігаючих цінностей та смислів, у центрі яких стоять нові еліти, соціальні групи, політико-правові програми цивілізаційного поступу. Зауважимо, що вихід цивілізаційного розвитку зі стану військово-політичної сингулярності світових та міжетнічних війн у напрямі забезпечення культури миру футурологи пов'язують з планомірним запуском реверсного механізму циклічної переорієнтації активістського лівопівкульного (логоцентричного) світовідношення на правопівкульне (інтуїтивне) з його пацифістськими, миротворчими, екофеміністськими інтенціями з подальшим формуванням цілісного інтегрального світовідчуття [8].

Відповідно до принципу циклічної причинності фазовий перехід від дихотомійно-симетричної ієрархічної структури соціуму до інтегрально-синкретичної передбачає низку взаємопов'язаних циклів які спрямовуються наскрізним атрактором, мобілізуючим вектором або структурним образом майбутнього. На думку американського філософа К. Вілбера людство в своїй еволюції в напрямі до ненасильницького світу проходить такі стадії: *егоцентричну*, архайчно-міфологічну стадію влади та сили; *етноцентричну* з її заборонами на внутрішньовидове вбивство; *світоцентричну* з загальнолюдськими нормами переходу до ненасильницького світу; *космоцентричну*, інтегральну, орієнтовану на космопланетарну етику відповідальності, з переходом до коеволуційних, інвайронментальних, неоетичних засад збереження життєсвіту [3, с. 18–28; с. 121–125].

Отже, перехід до інтегральної планетарної свідомості, свідомості соборності, з позиції неоентропії ґрунтується на принципах мінімізації затрат сили, енергії та дії. Передусім це резонансне збудження бажаних змін у природі людини в напрямі формування планетарної глобальної свідомості, орієнтованої на топологічно вірний вплив на міжнародні миротворчі процеси. Це вміння мислити глобально, а діяти локально. Побудова нового світопорядку має бути орієнтована на культивування підтримки найменш ентропійних галузей та форм культури як «м'яких», неагресивних гуманітарних технологій засобом розвитку технаук, філософії, екуменічних релігійних напрямів, а також таких сфер культури, як неоетика та естетика. Наголосимо, що саме з розвитком технаук більшість аналітиків, виходячи із безальтернативності подальшого вдосконалення природи людини та пошуків шляхів розумного контролю за трансгуманістичним її перетворенням, пов'язують вдосконалення природи людини як незавершеної трансцендуючої істоти.

Як ми уже зауважували, трансформація природи людини у напрямі формування людини «безпечної» – це насамперед шлях ментальної революції, яка передбачає зміну духовної психокультури людства на основі не лише самоорганізаційного, а передусім керуваного делегування частини креативно-аналітичних функцій на інтерсуб'єктивний рівень,

у стратегію безпечного планетарного розвитку. Іншими словами, це рух від окремих локалізованих ментальних соціопрограм технонауки до більш високого, надособового ноосферного рівня, який синтезує в єдине ментальне поле колективи, цілі соціуми, а, можливо, й людство. Річ у тім, що в сучасну технотронну епоху неконтрольований розвиток технонауки може кинути світ у космічну сингулярність. За таких умов нагальне завдання – виключити насилля з політичного життя та технократичного мислення. Проте зробити це традиційними методами фактично неможливо – лише на основі формування єдиного планетарного інтелекту.

Побудова нової, планетозберігаючої ноосферної культури зумовлює необхідність кардинальної зміни усїєї архетипової структури національних спільнот, їхньої переорієнтації на загальнопланетарні об'єднуючі архетипи. Тобто, це переорієнтація на надперсональні інтерсуб'єктивні конструкти, орієнтовані на соціокультурні реалії крізь призму універсальних інваріантних матриць ненасильницького мислення та світовідчуття. Як зазначає К. Вілбер, це такий вимір архетипового досвіду людства, де існують універсальні мироцентричні істини, які допоможуть нам протистояти екоцентричним та силовим істинам, а також запобігають їхнім виявам [3, с. 121–125]. Тільки ті архетипи національних культур, які сягають трансперсонального рівня планетарної свідомості, здатні представити інтереси людства загалом, створюючи таким чином духовний каркас нової загальносвітової культури безпеки та безпеки самої культури.

Спіраючись на ідею керованої еволюції, світовпорядкування на основі загальнопланетарних архетипів американський дослідник Р. Вілсон зазначає, що «найкраще розглядати їх як генетичні архіви, пам'ять ДНК, яка спіраллю сходить на зорі життя і водночас містить генетичні плани майбутньої еволюції» [21, с. 195–205]. Опанування цього програмуючого контуру означає вихід на глобальну свідомість всіма її життєзберігаючими векторами розвитку. Виходячи із синергетичної моделі циклічної причинності перехід від конфронтаційного до коеволюційного принципу взаємовідносин між суб'єктами міжнародного світопорядку означає перехід до консолідуючої планетозберігаючої програми глобального політичного суб'єкта. Він втілює у собі параметри порядку, націлених на знаходження консенсусу між окремими локалізованими політичними програмами та пов'язаними із ними спільнотами. Таку психокультуру миру можливо сформувати лише на рівні колективного нейрогенетичного контуру програмування. Це стосується не тільки індивідуальної, а й національної ідентичності, ідентичності соборної, космопланетарної орієнтації.

У цьому контексті зауважимо, що транскультурність – це не тільки традиція, а й прообраз становлення майбутньої модерної української нації, соборної людини, яка думає глобально, а діє локально. Філософія безпеки виживання як спосіб подолання катастрофічності сучасного буття орієнтована на особистість як космополіта-громадянина, опікуна усїєї Землі. В конструктивному сенсі космополіт це не той, хто позбавлений своєї вітчизни, а той, хто обов'язок перед вітчизною узгоджує з інтересами світового співтовариства. Як зазначає засновник трансперсональної психології С. Гроф, «немає жодної суперечності в тому, щоб бути українцем і громадянином планети водночас. Саме навпаки – тільки той, хто глибоко укорінений у власну культуру може через неї сягнути джерел, з якого черпають усі культури світу. Тому, українці, максимально плекайте власну самобутність, зрощуючи при цьому відчуття належності до єдиного джерела» [5].

На нашу думку, сьогодні Україна своїм кордоцентризмом, духом козацтва, життям в Істині, фактично прикрила весь цивілізований світ від загрози глобального етноциду та омніциду. Вимога підтримки та забезпечення перемоги України над джерелом абсолютного зла є вимогою не тільки збереження існуючого світопорядку, а й проектування

гармонійного ненасильницького світу майбутнього. Сила українського духу полягає не тільки у священному спротиві будь-яким формам насилля, а й у збереженні найгуманніших екзистенціалів людяності. Саме така складова української ментальності, як неагресивність гальванізує основоположну рису людяності, що є не лише національним, а й загальносвітовим архетиповим надбанням – це толерантність, терпимість, поміркованість, приязнь не тільки до ближнього, але й до дальнього, що докорінно заперечує етноцентричну тезу в необхідності пошуку одвічного ворога. Тож у трагічні часи агресивної навали росії проти України, а отже, проти усього цивілізованого світу, настав момент істини, коли Європа, не дивлячись на власні прагматичні інтереси, рухаючись у напрямі від елементарної стурбованості до солідарності, врешті взяла на себе роль захисника України як монадної спільноти, загальнолюдського дому. Це, по суті, можливість для європейської цивілізації зберегти свою автентичність як репрезентанта вселюдськості.

Отже, сьогодні сформувати культуру миру можливо лише на основі моделі плюралістичної глобалізації. Саме вона дає змогу розвивати таку соціокультурну планетарну цілісність, яка базуватиметься не на принципах і засобах силової уніфікації культур, жорстко вертикальної субординації суб'єктів міжнародного та національного права, а на основі горизонтальної, «м'якої», мережевої інтеграції зі збереженням та правовим захистом самобутності національних, релігійних і культурних відмінностей. Визнання онтологічної автономності культурних світів різних спільнот змінює перспективу дослідження міжкультурної комунікації, орієнтованої не просто на порозуміння, а на гарантоване об'єднуючу комунікацію, мирне співіснування та взаємодію в рамках глобального людського світу. Це світ, який ще треба побудувати, щоб забезпечити задекларований І. Кантом «вічний мир», що стає надметою людства в умовах загрози тотальної сингулярності еволюційних процесів.

Ми переконані, що з точки зору формування загальної безпеки неминучою є поява у міжнародних відносинах інтегрального суб'єкта в образі людства як такого. В ситуації перманентної загрози цивілізаційного омніциду цей суб'єкт має сформувати особливу стратегію націленості на загальноцивілізаційні інтереси та функції, які можуть бути якісно відмінними від інтересів окремих держав і етнорелігійних спільнот. Така миротворча безпекова функція загальнопланетарного суб'єкта має суттєво відрізнятись від сучасних моделей співробітництва держав у напрямі дотримання світопорядку на основі встановлення балансу сили. Основна його місія – прийняття та дотримання стратегії забезпечення виживання людства як космопланетарного феномену. Проте у цьому контексті виникають доленосні питання: хто зможе виступати від імені людства? Яка інституція може виступити від імені людства в цілому? Хто буде його речником? Очевидно, що новий інтегральний суб'єкт світової спільноти має спиратися на якісно нові за своїми функціями міжнародні управлінські структури.

Таким речником на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин вважають ООН, функція якої представляти інтереси усього людства. Однак драматичні події у світі останніх років, пов'язані, зокрема, з нездатністю ООН опанувати проблему стримування зростаючого експансіонізму авторитарно-тоталітарних режимів, засвідчують глибоку кризу цієї міжнародної організації. В її основі – цілий комплекс причин, зумовлених духовно-цивілізаційною кризою. Зокрема: дефіцит харизматичних геополітичних постатей, які б могли бути консолідуючими суб'єктами міжнародного світопорядку; панування в міжнародному медіаполітичному просторі такого злякисного феномену, як постправа, що спотворює, «викривляє» реальність; а також корупція, яка, на жаль, проникає й у міжнародні організації. Тож питання реформування ООН, як і цілої низки інших міжнародних миротворчих і екологічних організацій – це наболіла проблема світового співтовариства.

На нашу думку, оптимальні ненасильницькі управлінські органи міжнародної, міжцивілізаційної спільноти можуть визріти лише на основі принципу «золотої пропорції», у надрах альтернативної моделі глобалізації. Це глобалізація, яка виходить за межі євроцентризму. Тобто вона має бути заснована на взаємній повазі та симетричному синтезі екстравертно-активістських (західних) та інтровертних (східних) цивілізацій. Лише на цій синергійній основі міжцивілізаційного діалогу може бути побудована нова парадигма міжнародних відносин, яка стане альтернативою теоріям «зіткнення цивілізацій» або «кінця історії», побудованих на фаталістичній тезі логічного сатанізму, нездоланності агресивності людини, одвічної амбівалентності її природи. Нова парадигма міжнародних відносин – це принципово нова ідеологія як негентропійного механізму свідомої ізоморфної дії індивідів і соціальних груп у пошуках універсального консенсусу, балансу сил, позицій та інтересів.

Список використаної літератури

1. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролеєв С. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ: Дух і Літера, 2020. 416 с.
2. Бріньолфссон Е., Макафі Е. Друга епоха машин. Робота, прогрес та процвітання в часи надзвичайних технологій. Київ: К.Fund, 2016. 236 с.
3. Вілбер К. Трамп і епоха постправди. Львів: Terra Incognita, 2019. 136 с.
4. Гуцало Є. Ментальність орди: статті. Київ: Просвіта, 1996. 176 с.
5. Гроф С. Людство єдине у суті й розмаїте у формах, тому плекайте власну ідентичність. *Український тиждень*. 5 липня 2013. URL: <https://tyzhden.ua/stanislaw-grof-liudstvo-iedyne-u-suti-j-rozmaite-u-formakh-tomu-plekajte-vlasnu-natsionalnu-identychnist/> (дата звернення: 13.09.2023).
6. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
7. Донченко О. Психологія трансперсональних конструктів. *Психологія і суспільство*. 2001. № 3. С. 44–104.
8. Карпенко К. Природа і жінка: Перспективи екофемінізму в Україні. Харків: Крук, 2005. 320 с.
9. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
10. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.
11. Ороховська Л. Телекратія та її вплив на суспільну свідомість. *Вісник Національного авіаційного інституту. Серія: Філософія. Культурологія*. 2010. Том 11. № 1. С. 52–55.
12. Розумний М. Національна доктрина. Аналіз минулого і погляд у майбутнє України. Київ: КМ-Букс, 2021. 264 с.
13. Сюнь-цзи Тракт «Сюнь-цзи». URL: <http://ibib.ltd.ua/syun-tszyi-32062.html> (дата звернення: 13.09.2023).
14. Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». Київ: ПАРАПАН, 2005. 432 с.
15. Україна і Європа: історичний погляд / редактор-упорядник А. Бурдейний. Львів: НТШ, 2022. 192 с.
16. Шрейдер Ю. Відкриття етичної рефлексії: феномен В. Лефевра. *Філософсько-соціологічна думка*. 1993. № 11-12. С. 113–124.
17. Bateson G. Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. Chicago: University of Chicago Press, 1972. 533 p.
18. Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261751>. P. 5–18. (дата звернення: 13.09.2023).

19. Haken H. *Synergetics: An Introduction and Advanced Topics*. Heidelberg: Springer, 2004. 779 p.
20. Keen S. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*. San Francisco: Harper & Row, 1986. 199 p.
21. Wilson R. *Prometheus Rising*. Tempe: New Falcon Publications, 2000. 284 p.

THE FACTOR OF POWER IN THE FORMATION OF A NONVIOLENT WORLD ORDER: A VIEW THROUGH THE PRISM OF SYNERGETICS

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The consideration of factor of force is investigated in becoming of new nonviolent order through the prism of synergetics in the article. Reasons of deformation of human nature in the context of the destructive valued reference points are considered. The danger of constructing of human worldview reference points is analyzed to the scopes of instrumental mind through its narrow pragmatic-egocentric scopes. The danger of application of facilities of instrumental mind is reasonable as basic principles of constructing of “picture of the world” of modern mass society. Principle of force is investigated as a based on fundamental principles constructing of modern international relations and it is indicated on the negative displays of interpretation of international cooperation through the prism of this principle. Insufficient plenitude of interpretation of principle of force is reasonable from the point of view of its anthropological nature that consists at its aggressiveness as one of key identification of man. Dual nature of human existention that consists in her permanent stay between extreme category pairs is marked: “good-evil”, “friend-enemy”, “friend-stranger”, “intolerance-tolerance”.

On the basis of abovementioned duality it is analyzed a priori the conflict is the base of confirmation of principle of force as an only method of exit from the situation of duality created for it. Technological nature of destructive processes is investigated for society, that is the consequence of application of technologies constructing of irrational worldview reference points, that does not represent the adequate political “picture of the world” and dominant in its type of social rationality. The action of destructive technologies of construction of social reality is analyzed through the prism of russian society and soldiery crimes of russia in Ukraine. Determination of concept “forces” is extended in the context of exit of his interpretation exceptionally as anthropological disclosure. The necessity of division of definitions of concept of force is reasonable on “soft” and “hard”, putting the sinergetical display of force in basis of this division.

Key words: factor of power, international relations, “soft” power, “hard” power, synergetics, world order, democracy, civil society, political regime.